

SPIEGEL

HISTORIAEL

MAANDBLAD VOOR GESCHIEDENIS EN ARCHEOLOGIE

Hoofredactie

Drs. F. K. M. Anzion (coördinatie)
Drs. G. R. van der Meulen
N. H. Witteman

Redacteurs

Prof. dr. K. van Berkel, Groningen
Dr. D. E. H. de Boer, Leiden
Drs. G. Coumans, 's-Gravenhage
Prof. dr. Catharina Lis, Brussel
Drs. Gertrudis A. M. Offenbergh, Amsterdam
A. G. van der Steur, Haarlem
Prof. dr. A. M. van der Woude, Wageningen

Vaste medewerkers

Drs. Claire den Boer-Snelder
Drs. G. Th. Jensma
Drs. P. C. M. Koedijk
Drs. A. P. J. Miltenburg
Drs. Marjoke de Roos
Dr. A. J. Schuurman

Bureauredactie

Drs. M. P. A. de Jong-Slecht
Sjoerd de Jong
Ellen H. L. Kasteleijn (illustraties)

Lay-out

Marius Brouwer, Haarlem

Redactie-adres

Linnaeusparkweg 156,
1098 EM Amsterdam
tel: (020) 6652759
Fax: 6657831

Abonnementen en losse nummers

Postbus 1064, 7940 KB Meppel
tel: (05220) 54646

Advertenties

Publiciteitsbureau
SPOOR & PARTNERS BV,
Lage Duin en Daalseweg 15A, Post-
bus 200, 2060 AE Bloemendaal, tel.
023-27 11 14, telex: 41529 spoor nl.
Fax: 254045.

Het volgende nummer verschijnt
1 november 1990.

Uiterste datum voor aanlevering van
kant en klaar materiaal voor de vol-
gende uitgave is 15 oktober.

Op het omslag

Affiche voor de 'Exposition Ar-
chéologie de la France: 30 ans de
découvertes', in het Grand Palais
1989.

506 ARTHUR SCHLESINGER JR.
**HET INTERNATIONALISME VAN
FRANKLIN DELANO ROOSEVELT**

515 LEON GORDENKER
**DE INTERNATIONALE ERFENIS VAN
FRANKLIN DELANO ROOSEVELT**

520 KEES FENS
**DE SCHADUWBEELDEN VAN EEN
TRIBUUN**

524 N.C.F. VAN SAS
**REVOLUTIONAIRE KUNSTEN: GIUSEPPE
CERACCHI EN JOAN DERK VAN DER
CAPELLEN**

528 W. ROEBROEKS
WAAR KOMEN WIJ VANDAAN?

535 MARIANNE MOOIJWEER
'MIJZELF VOELEN TWEE'
EEN LEVENSBSCHRIJVING VAN FREDERIK VAN EEDEN

540 P. DE GRUIJL
JOHOR, MALAKKA EN DE VOC

548
MARKANTE VOORWERPEN
MARJORIE DE GROOTH
DE SIERSCHIJF VAN HELDEN
THRACISCHE EDELSMEEDKUNST UIT DE PEEL

549
BOEKENSPIEGEL

554
SPIEGELVARIA

557
ARCHEOLOGISCHE AGENDA

559
LITERATUUR

560
OVER ONZE AUTEURS

560
IN DE KOMENDE NUMMERS

■ ARCHEOLOGIE

Uitgeverij Meulenhoff heeft afgelopen zomer twee belangrijke boeken over de Nederlandse archeologie uitgebracht; **Archeologie onder water** en **Verborgene steden**. Op beide uitgaven gaan we wat dieper in.

Als eerste verscheen, helaas met opmerkelijk weinig publiciteit, het langverwachte boek van wvc-onderwaterarcheoloog Thijs Maarleveld en Evert van Ginkel **Archeologie onder water. Het verleden van een varende volk**. De eerste titel dekt niet helemaal de lading; de ondertitel wel. De nadruk van het boek ligt op de scheepsarcheologie en lang niet alle schepen die in Nederland zijn opgegraven lagen onder water. De auteurs beginnen het boek dan ook met uit te leggen dat er geen principiële verschillen zijn tussen archeologie onder en boven water. Onder water zijn wel andere technische hulpmiddelen nodig.

Het tweede hoofdstuk: 'duiken en archeologie' schetst de ontwikkeling van deze hulpmiddelen. Skyllias, de vroegste ons bekende duiker (480 v. C.), verzamelde zonder hulpmiddelen voor de Perzische koning Xerxes kostbaarheden uit de bij Magnesia gezonken Perzische vloot (en ging er vervolgens met de buit vandoor), Jan Jacob Jansen (Jacob the Diver), een voor de Engelsen werkende Hollandse beroepsduiker, maakte begin 17de eeuw gebruik van duikapparaten als duikklok en -pak, maar pas met de ontwikkeling van de 'aqualong' door Emile Gagnan en Jacques-Yves Cousteau werd de onderwaterwereld goed ontsloten. De ontwikkeling staat niet stil en het onderzoek van de Titanic op 4000 meter diepte met behulp van duikbootjes laat zien dat de grenzen nog niet zijn bereikt. Daarna volgt een beschrijving van de zeescheepvaart op en rond de Noordzee vanaf de prehistorie tot en met de Vikingtijd. Prehistorische zeeschepen zijn in Nederland nog niet aangetroffen, maar je voelt dat beide auteurs (van oorsprong prehistorici) hier verlangend naar uitzien. De situatie in de Nederlandse wateren is hiervoor uitermate gunstig, maar 'omdat nog nooit iemand een neolithisch schip heeft gezien, is het echter de vraag of zo'n vondst zal worden herkend...'. Uit Engeland zijn verscheidene schepen uit de bronstijd bekend, drie voor de Engelse kust

en vier uit het stroomgebied van de Humber. Van de schepen voor de kust was alleen de lading over maar van de vier andere kon de bouwwijze worden onderzocht. De schepen bestaan uit aan elkaar genaaide planken!

Zeewaardige schepen uit de Romeinse tijd zijn er in ons land niet gevonden, wel havenwerken (Velsen), en andere Romeinse resten onder water zoals de altaren van een tempel (de Nehalennia tempel in de Oosterschelde bij Colijnsplaat) en een castellum (de Brittenburg bij Katwijk). Ook voor schepen uit de vroege middeleeuwen kunnen we nog niet in Nederland terecht; het boek behandelt voorbeelden uit Engeland en Scandinavië. Na de overnaads gebouwde kogge en de van gedaante veranderende hulk werd in de 15de en 16de eeuw de vraag naar laadvermogen groter. Het antwoord was de bouw van schepen met gladde boorden, een constructie waarbij de planken niet meer aan elkaar zijn verbonden.

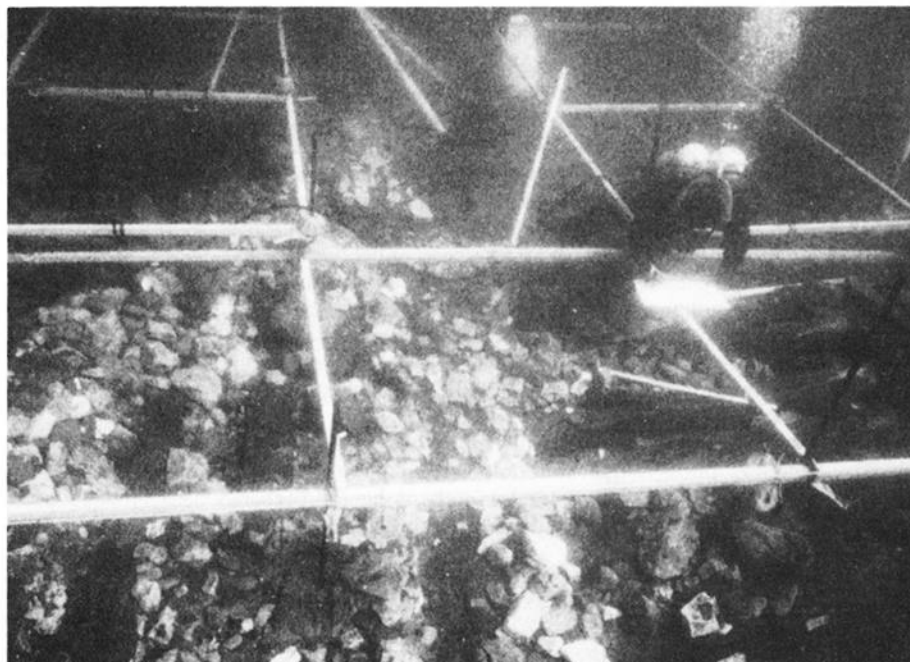
Natuurlijk wordt er in het boek grote aandacht besteed aan VOC-schepen. Niet alleen aan schepen aangetroffen in Nederlandse wateren, maar ook aan onderzoek naar VOC-schepen overzee zoals de *Mauritius* voor de kust van Gabon, de *Geldermalsen* op een door de bergers geheimgehouden plaats tussen Sumatra en Borneo en

de *Amsterdam* bij Hastings in Engeland. De auteurs laten ook zien welke bijdrage de scheepsarcheologie kan leveren aan het onderzoek naar betrekkelijk recente schepen zoals een 19de-eeuwse kolenboot.

Na de zeescheepvaart komt vervolgens de binnenvaart aan de orde, natuurlijk te beginnen met de oudst bewaard gebleven boot ter wereld: de boomstamkano van Pesse (Spiegel Historiae mei 1990). Dank zij de vondst van een groot aantal binnenschepen uit de Romeinse tijd (Spiegel Historiae februari 1990) zijn we van deze periode veel beter op de hoogte

De aanpak van een opgraving onder water is niet wezenlijk anders dan op het land. Op de foto wordt het wrak van een zestiende-eeuwse Baskische walvisvaarder opgegraven in vakken van 2 bij 2 meter. De vindplaats is de beschutte baai Red Bay voor de kust van Labrador in Canada. De archeologen konden hier op 10 meter diepte acht uur per dag werken, dank zij het heldere en rustige water en hun speciale verwarmde duikpakken. Uit: Archeologie onder water.

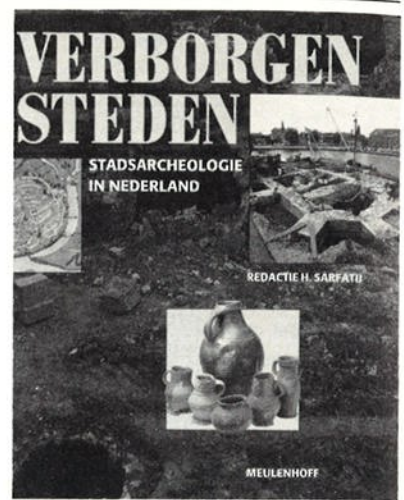

van de verschillen in vorm dan van de middeleeuwse rivierschepen. Het hoofdstuk besluit met het benadrukken van het belang van de trekschuit en het onderzoek van een in 1888 op de Zuiderzee vergaan vrachtschip. Het laatste hoofdstuk gaat over 'monumentenzorg' van scheepsresten. De bouwtechnische verhandelingen over de verschillende scheepstypen zijn apart tussen de tekst geplaatst en met fraaie, duidelijke tekeningen geïllustreerd. De vele scheepsbouwtechnische termen (hieling, brede heve, slemphout, enz, enz) worden helder uitgelegd. Het boek staat niet alleen vol feiten en wetenswaardigheden, ook de wetenschappelijke doelstellingen en het belang van modern archeologisch onderzoek worden belicht. Eigenlijk zouden niet alleen mensen die toch al belangstelling voor geschiedenis of archeologie hebben dit boek moeten lezen, maar ook al diegenen die beroepshalve of als hobby met scheepsresten en andere archeologische objecten onder water in aanraking komen.

De eerste keer dat in Nederland grootschalige baggerwerkzaamheden archeologisch begeleid werden was in 1986/87 bij de aanleg van de Slufter, een locatie bij de Maasvlakte voor de berging van verontreinigde baggerspecie. Voor slechts 3.5 ton werd het verleden onderzocht, een relatief gering bedrag in vergelijking met wat er voor de toekomst werd uitgegeven. De milieu-effectrapportage (M.E.R.) kostte maar liefst 12 miljoen! De resultaten van het onderzoek zijn onlangs gepubliceerd in het boek **Dredgers and Archaeology. Shipfinds from the Slufter**. Zij vallen uiteen in vier groepen: gegevens over de geologische en geografische geschiedenis van het gebied, gegevens over zeevaart en scheepsbouw, gegevens over het ontstaan en de opbouw van vindplaatsen van wrakken en ervaring met de integratie van archeologisch onderzoek in baggerwerkzaamheden. De nadruk bij het onderzoek lag op schepen; de resten van drie wrakken uit verschillende perioden (middeleeuwen, 18de en 19de eeuw) zijn gedetailleerd bestudeerd. Van een wrak lagen de resten een kilometer uiteen. Om technische redenen was het niet mogelijk om tijdens het onderzoek aandacht te besteden aan verwachte mesolithische vindplaatsen. Dit project is een voorbeeld van goed uitgevoerd en uitvoerig gepubliceerd 'noodonderzoek' onder water.

Het tweede belangrijke boek over de Nederlandse archeologie is **Verborgene Steden. Stadsarcheologie in Ne-**

derland onder red. van H. Sarfatij. Een goede titel voor het eerste overzicht van de stadsarcheologie in ons land, die precies weergeeft waar het hier om gaat: een speurtocht naar de voorgangers van onze huidige steden. Wat bleef er van ze over in de bodem? Welke sporen liet bijvoorbeeld middeleeuws Haarlem na, valt de groei van Den Haag te traceren door de eeuwen heen, heeft het wo II-bombardement Rotterdam verleden volledig weggewist? Dergelijke vragen kunnen door de stadsarcheologie worden beantwoord. In de heldere inleiding zet Herbert Sarfatij (ROB) uiteen wat deze speciale tak van de archeologie beoogt: uit een analyse van grondsporen en vondsten de verschillende stadia in het bestaan van de stad verklaren. De historische context staat daarbij voorop. De motieven voor stadsarcheologisch onderzoek kunnen heel verschillend zijn. Heel lang heeft men, ook in Nederland, naarstig gezocht naar het antieke verleden van menige Europese stad. Daarbij werden middeleeuwse en jongere lagen zonder pardon verwoest. Tegenwoordig krijgt juist de middeleeuwse periode alle aandacht en slaan de industrieelarcheologen alarm. Naast de centrale vraag wat zich in het verleden heeft afgespeeld, richt modern onderzoek zich ook op de ruimtelijke ontwikke-

ling van de stad, uitgaand van het heden. Hoe is deze topografische situatie ontstaan, welke processen hebben daarbij een rol gespeeld, welke functies hebben hun materiële sporen nagelaten? De inleiding 'Stad en archeologie' geeft de stand van zaken, zowel in wetenschappelijke zin als in Europees verband en maakt de plaats duidelijk die de stadsarcheologie in Nederland inneemt. 'Opgravingen in negentien steden' bieden samen een overzicht van de vele aspecten die kunnen worden onderzocht: ontwikkeling van de handel, urbanisatie, verdedigingsfunctie enz. 'Panorama van de stads-

Panorama van de stadsarcheologie in Nederland, en wel van die steden waar het onderzoek op een permanente basis berust. Steden met opgravingen en vondsten met een meer incidenteel karakter bleven buiten beschouwing. Uit: Verborgene steden.

archeologie in Nederland' laat per provincie zien wat er op dit gebied gedaan is en wordt. **Verborgten steden** is een overzichtswerk en geeft als zodanig een globaal beeld op een manier die smaakt naar meer. Want als men gelezen heeft welke antwoorden er door de stadsarcheologie gegeven worden op de hierboven gestelde vragen, formuleert men onmiddellijk nieuwe vragen. Zeer aanbevolen.

Het Romeinse castellum te Utrecht biedt geen jaarlijks maar jarenlang onderzoek. Want vanaf 1936 hebben velen zich beziggehouden met de Romeinse oorsprong van de stad. De ondertitel luidt: de opgravingen in 1936, 1938, 1943/44 en 1949 uitgevoerd onder leiding van A. E. van Giffen, met medewerking van H. Brunsting, aangevuld met latere waarnemingen. Prof. Brunsting vertelt in 'Na vijftig jaar' waarom deze publikatie zo lang op zich heeft laten wachten. Hoofddoel van het boek is het opvullen van het gat Traiectum in de geschiedenis van de Nedergermaanse limes. Traiectum (oversteekplaats) was een hulpstroepencastellum dat van 47 tot 207 AD een schakel vormde in dit verdedigingsstelsel langs de noordgrens van het Romeinse rijk. Het moet een heidense klus zijn geweest om na veertig jaar de opgravingresultaten alsnog zó te bewerken, dat een samenhangend beeld wordt verkregen van Utrecht in de Romeinse tijd en van het castellum en zijn bouwgeschiedenis in het bijzonder. Tot slot krijgt een aantal vondstcategorieën nog de aandacht.

Nijmegen heeft pas sinds 1987 een stadsarcheoloog, maar de Romeinse voorgeschiedenis van deze stad wordt al generaties lang door archeologen onderzocht. Want heeft men in Utrecht lang getwijfeld aan de Romeinse oorsprong, van Nijmegen was dat alom bekend. W. J. H. Willems, **Romeins Nijmegen. Vier eeuwen stad en centrum aan de Waal** biedt een uitstekende samenvatting van alles wat er tot nu toe bekend is over Noviomagus. Voor het laatst was dat gepubliceerd in 1979 in de gids van museum G. M. Kam, **Noviomagus. Op het spoor der Romeinen in Nederland**. Theorieën en opvattingen zijn na tien jaar bevestigd, weerlegd of bijgesteld en recente opgravingen globaal verwerkt. Na bestudering van de drie fasen: als voorpost van het imperium (12 v. Chr. -70 AD), stad en garnizoen van het 10de legioen (70-276 AD) en burcht in het grensgebied (276-450 AD), kan de lezer een rondtocht maken langs de nog

zichtbare sporen van het Romeinse verleden van Nijmegen. Een hoofdstuk 'Levend verleden' met tien excursiepunten helpt hem daarbij, terwijl een literatuurlijst de nodige achtergrondinformatie verschaft. Een heel aantrekkelijk museumgidsje is **In de grond gevonden. De archeologische verzameling van het Bonenfantenmuseum**. Het introduceert eerst het vak archeologie en bespreekt vervolgens chronologisch het verleden van Limburg tot 1229. Dat verleden gaat een kwart miljoen jaar terug (kampplaats Belvédère) en de auteurs zijn er werkelijk voortreffelijk in geslaagd van deze lange tijd in vrij weinig pagina's (72) zoveel aspecten pakkend samen te vatten.

Over naar Den Haag. Als gevolg van een reorganisatie is de sectie archeologie van de gemeente 's-Gravenhage nu ondergebracht bij de Dienst Stadsbeheer en wel bij de Sektor Voorlichting, Educatie en Archeologie. De sectie archeologie zit hier op haar plaats; ze was altijd al goed in zowel voorlichting en educatie als in archeologie. Sinds 1984 zijn in de VOM-reeks verscheidene deeltjes verschenen die het werk van de Haagse archeologen op een aantrekkelijke wijze aan de inwoners en inwonsters van Den Haag bekend maakten. Vorig jaar verscheen **Franken aan de Frankenslag** een verslag van het onderzoek naar een vroeg-middeleeuwse nederzetting. Met behulp van veel foto's en tekeningen wordt niet alleen de opgraving zelf besproken, maar ook de resultaten van het onderzoek van ondermeer het aardewerk, het metaal, de zaden en de botten.

Medemblik wordt in **Verborgten steden** opgevoerd als een voorstedelijk handelsplaatsje, een voorafschaduw van de middeleeuwse stad. Al in de 8ste en 9de eeuw had het een centrumfunctie voor de omgeving en diende het als tussenstation voor de lange-afstandshandel van het Rijngebied via Dorestad naar het noorden. In **Medemblik and Monnickendam; aspects of medieval urbanisation in northern Holland**, ed. by H. A. Heidinga and H. H. van Regteren Altena, wordt naast het vroegmiddeleeuwse Medemblik ook laatmiddeleeuws Monnickendam bekeken, in het bijzonder de handwerkersactiviteiten. De ontwikkeling van beide nederzettingen tot echte steden werd door de graven van Holland gestimuleerd. J. Bos stelt zelfs in zijn bijdrage dat Monnickendam bewust werd gepland toen de graaf het gebied in 1282 verwierf. Al spoedig

werden beide stadjes door Amsterdam overschaduwd en na de 17de eeuw stelden ze weinig meer voor. Hypotheses en conclusies zijn gebaseerd op IPP-opgravingen. In zijn voorwoord schrijft Bos dat veel alweer is gedateerd en dat een *up-to-date* visie in zijn proefschrift **Landinrichting en archeologie: het bodemarchief van Waterland** (1988) te vinden is. Hetgeen weer eens duidelijk aantoonde hoe jammer het is als opgravingverslagen te lang 'op de plank blijven liggen' alvorens te worden gepubliceerd.

Amersfoortse opstellen onder red. van J. A. Brongers e.a. is een vriendenboek ter gelegenheid van het afscheid van drs. J. Hovy als archivaris van Amersfoort. De zeer uiteenlopende bijdragen handelen over historie, archeologie en monumentenzorg. Enkele voorbeelden: 'Een burgemeester in oorlogstijd', 'Waterlopen, oude wegen en nieuwe ontginningen' en 'Amersfoortse tuinarchitectuur rond de eeuwwisseling'. Lokale geschiedbeoefening in een beproefde vorm: het liber amicorum.

Een tweede voorbeeld in een andere vorm biedt **De bodem vertelt. Boven en ondergrondse vondsten in Albergen en omgeving** door T. Hesselink-van der Riet. Het Overijsselse Albergen heeft sinds 1975 een stichting Heemkunde. Niet alleen de archeologie, maar ook geologie, geofysica en petrologie komen aan bod in deze eerste uitgave van de stichting. Voorzitter Rekenkamp in zijn voorwoord: 'Het is te hopen dat voor latere generaties de bodem net zoveel te vertellen zal hebben als nu voor ons, zonder dat verdere milieuvervuiling uiteindelijk alle sporen uitgewist heeft'. Een schat aan bijzonderheden over Albergen en omgeving heeft de auteur in woord en beeld bijeengebracht.

Vaak begint een lolale geschiedschrijving met de verklaring van de oorsprong van de plaatsnaam. Een prima hulpmiddel daarbij was het **Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse plaatsnamen** van J. de Vries uit 1962. In 1989 is eindelijk een nieuwe uitgave verschenen op dit gebied. **Het plaatsnamenboek** van G. van Berkel en K. Samplonius. Ongeveer 5000 namen uit de **Grote Topografische Atlas van Nederland** (1987) zijn hierin opgenomen. Met de oudste vermelding van een plaatsnaam, de betekenis en/of de etymologische achtergrond. Gissingen en vraagtekens worden eerlijk vermeld. Bijvoorbeeld: 'Dwingelo

(D) 1181 Twingelo; 1206 Duingelo; men vermoedt een samenstelling van germ. * thwangi 'riem', in plaatsnamen met de betekenis 'smalle strook land' en lo 'bosje op hoge zandgrond'. Een andere verklaring voor Dwingelo gaat uit van 'dwangbos' en verwijst dan naar Balloo, hetgeen echter niet overtuigend is'. Een leerzaam boek.

De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) geeft sinds 1983 een reeks **Nederlandse Archeologische Rapporten** (NAR) uit waarin studies verschijnen die minder op hun plaats zijn in de **Berichten ROB**, de reguliere serie waarin de ROB haar onderzoek publiceert. Tot nu toe verschenen negen delen, waarvan vijf over een archeologische inventarisatie van een gebied gaan (Midden-Delfland, de Achterhoek, Noordoost Groningen, Waterland en de omgeving van Anloo). Een behandelt een vindplaats uit de ijzertijd (Maastricht-Randwyck) en de resterende drie zijn congresbundels. Het laatst verschenen deel **Archeometrie in Nederland** is hiervan een voorbeeld. Het bevat bijdragen over materiaalonderzoek, prospectiemethoden en dateringstechnieken.

De fascinerende wereld van de hunebedbouwers is een uitgave vervaardigd in opdracht van het Nationale Hunebedden Informatiecentrum. Het geeft een overzicht van wat op dit moment bekend is over deze 'steenhopen' en bespreekt de geschiedenis van het hunebeddenonderzoek. Het boekje geeft veel informatie en ziet er fraai verzorgd uit, bovendien hoort er een losbladig deel met vragen en opdrachten voor kinderen bij. Toch zijn er enkele kritische kanttekeningen te plaatsen. De mededeling 'de verbouw van granen en het houden van vee betekenden een belangrijke stap voorwaarts' is wel heel erg geënt op ons westerse ideaal van de 'vooruitgang'. De toekomst zal ons leren of de introductie van de landbouw een stap voorwaarts is geweest. Het is zeker niet waar dat door de introductie van de landbouw 'er vaste woonplaatsen kwamen' en 'er voedsel in overvloed was' en 'men daardoor tijd kreeg om de hunebedden te bouwen'. Uit onderzoek blijkt dat jagerverzamelaars veel meer 'vrije tijd' hebben dan landbouwers. Verder is de afbeelding van de stuifmeelkorrel op pagina 25 (eenkorn) dezelfde als die op pagina 44 (els), maar dit zal bijna niemand opvallen (behalve prof. C. Bakels die mij hierop attent maakte).

Wat zijn de grootste publiekstrekkers in archeologische musea? Schatten: goud en zilver, maar ook mummies. De bezoekers verdringen zich voor de vitrines met Egyptische mummies. Ook Nederland kent zijn eigen mummies, de langs natuurlijke weg gemummificeerde lichamen van mensen: de zogenaamde veenlijken. Onder redactie van W. A. B. van der Sanden is het boek **Mens en moeras. Veenlijken in Nederland van de bronstijd tot en met de Romeinse tijd** verschenen. Het behandelt alle achterhaalbare vondsten van 'vroeg' veenlijken in ons land. Niet alleen degenen die nog fysiek aanwezig zijn, maar ook de 'papieren' lijken, de lichamen die verdwenen zijn omdat ze zijn 'teruggegooid in het veen, vermalen tot geneesmiddel, herbegraven op een kerkhof of verdeeld onder geïnteresseerden'. Het boek valt uiteen in drie delen. Het eerste deel geeft een inleiding over veenlijken, gevolgd door een uiteenzetting over wat veen is en een catalogus van de in Nederland gevonden veenlijken (48 stuks). Het tweede deel bestaat uit een groot aantal verslagen van onderzoekers die ieder een aspect voor hun rekening nemen zoals ouderdomsbepaling, anatomie, DNA, bloedgroepen, de laatste maaltijd, parasieten en kleding. In het laatste deel probeert Van der Sanden een verklaring te geven voor de aanwezigheid van zoveel lichamen, waarvan de meesten een onnatuurlijke dood stierven, in het veen. Mensenoffer, straf, ongeluk, slachtoffer van een gewelddelict of seksueel misdrijf? Naast het feit dat het fascinerend is te lezen over en te kijken naar foto's van veenlijken levert dit boek met het laatste deel een blik op een aspect van het verleden dat vaak verborgen blijft: de religie.

Bij Unieboek/De Haan en de Standaard Uitgeverij te Antwerpen verscheen vorig jaar een ruim 900 pagina's tellend naslagwerk, het **xyz van de Grieks-Romeinse Oudheid** door G. en G. H. Halsberghe. Het is een heruitgave van het **Standaard Woordenboek van de Klassieke Oudheid** uit 1970. Zowel aankleding (typografie en foto's) als bibliografie en 'nawerking' (Nachleben) zijn geactualiseerd. Voor hen die het **Woordenboek der Oudheid** te uitgebreid en moeilijk vinden, de **Kleine Atlas van de Antieke Wereld** te algemeen en het **Encyclopedisch Woordenboek der Klassieke Oudheid** te beknopt, is deze pil zeer geschikt. De uitgebreide literatuuropgave is handig maar nog niet erg recent.

Het **Reisboek Archeologie, Atlas van archeologische opgravingen en vondsten** lijkt aan een tegenwoordig veel voorkomend euvel bij boeken over archeologie: een slechte vertaling. Het boek bestaat uit drie delen; een kort deel over archeologische methoden en technieken, gevolgd door het belangrijkste deel dat 110 beroemde opgravingen bespreekt uit Europa, Noord-Afrika en het Nabije Oosten, en tenslotte een termenlijst met begrippen uit de archeologie en de kunstgeschiedenis. Vooral het eerste deel wekt de indruk dat het geschreven is door Toonder's professor Prlwytzkofsky. Het gaat over 'fysikalische wetmatigheden', 'foutkleuren-fotografie', 'diepgravingen' en 'fysico-chemische invloeden'. Cultuurlagen worden 'met historie vervuld' en er worden 'met een holle sondeerboor (...) bodemproeven getrokken'. Het is natuurlijk niet goed een boek alleen op de vertaling te beoordelen, maar ik krijg onmiddellijk het gevoel dat de uitgever de lezer niet serieus neemt. De bedoeling van de vertaling is, naar ik aanneem, dat ook geïnteresseerden die, in dit geval het Duits, niet machtig zijn kennis kunnen nemen van de inhoud. Het lijkt dan toch voor de hand liggend een vertaling door een deskundige te laten doorlezen op een juist gebruik van de Nederlandse vaktermen? Een ander punt is de literatuur die na iedere vindplaats wordt vermeld. Ik neem aan dat het hiervan de bedoeling is dat de lezer deze boeken raadpleegt als hij meer van een onderwerp wil weten. 90 % van deze literatuur is in het Duits! Was hier een bewerking niet meer op zijn plaats geweest? Het 'atlasgedeelte' tenslotte (zie de ondertitel) bevindt zich op pagina 417 tot en met 421 en bestaat uit vijf kaartjes.

Bij Unieboek/Fibula is de vertaling verschenen van een schriftreeks die door het Brits Museum in Londen is samengesteld. Drie van de vijf auteurs zijn daar als conservator werkzaam. **Spijkerschrift** is van de hand van C. Walker, adjunct-conservator van de afdeling West-Aziatische Oudheden; **Egyptische hiërogliefen** van W. V. Davies van de afdeling Egyptische Oudheden en **Griekse inscripties** van B. F. Cook van de afdeling Griekse en Romeinse Oudheden. **Lineair B en verwante schriftten** werd geschreven door J. Chadwick die met M. Ventris nauw verbonden was bij de ontcijfering van het Lineair B. De hoogleraar in het Angelsaksisch R. I. Page stelde **Runen** samen, het laatste deeltje in de serie.

De aantrekkelijk uitziende boekjes tellen ruim zestig pagina's, zijn prettig geïllustreerd en deskundig vertaald door archeologe Yolande Michon. Een welkome vervanging van de vaak verouderde uitgaven voor een breed publiek in musea en bibliotheken.

Het tijdschrift *Mededelingen van het Nederlands Instituut te Rome* heeft niet alleen een gedaanteverwisseling ondergaan, ook wat de opzet betreft is er wat veranderd. Tot voor kort stonden historische, kunsthistorische en archeologische artikelen door elkaar. Met ingang van 1988 wordt er het ene jaar een archeologisch, het andere jaar een historisch/kunsthistorisch nummer uitgegeven. Deel XLVIII (1988) is aan de archeologie gewijd en verscheen vorig jaar. Het doel '(...) contributions dedicated to Italian Antiquity in a wide sense (...)' wordt in dit eerste nummer al bereikt: de vier artikelen behandelen het beeld dat de oude Grieken hadden van Italië en Sicilië (S. C. Bakhuizen), een graf uit de oriëntaliserende periode uit Tolfa (A. Naso), de bouwgeschiedenis van een huizenblok uit Ostia (T. L. Heres) en het technologisch onderzoek van de antefixen uit Satricum (R. R. Knoop).

Aan de reeks publikaties over het archeologisch onderzoek in Satricum (Lazio, Italië) is een nieuw deel toegevoegd: *Satricum, a town in Latium*. Het is de Engelse vertaling van een deeltje uit de populair-wetenschappelijke reeks 'Satricana', een uitgave van de Stichting Nederlands Studiecentrum voor Latium. Het boekje introduceert Satricum, de tempel van Mater Matuta en het Nederlandse archeologische onderzoek voor een breed publiek. Dit onderzoek zal voorlopig nog voortduren ook al gaat projectleider dr. C. M. Stibbe dit na jaar met pensioen. Hij leidde het project vanaf het begin (1977) aanvankelijk vanuit het Nederlands Instituut te Rome, later vanuit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Naar alle waarschijnlijkheid zullen archeologen van de twee Amsterdamse Universiteiten het onderzoek voortzetten. Het veldwerk van de Universiteit van Groningen (vanaf het begin aan het project verbonden) in Satricum zal in 1991 eindigen.

Hans Kamermans en Gertrudis Offenberg

De besproken boeken:

Thijs Maarleveld & Evert van Ginckel. *Archeologie onder water. Het verleden van een varend volk*. (Amsterdam 1990) Meulenhoff, 160 blz., geïll., f 49,50.

J. Adams, A. F. L. van Holk & Th. J. Maarleveld. *Dredgers and Archaeology. Shipfinds from the Slufter*. (Alphen aan den Rijn 1990) Ministerie van wvc, 198 blz., geïll., te bestellen door f 50,— over te maken op giro 374082 t.n.v. Afdeling Archeologie Onder Water, Alphen aan den Rijn.

H. Sarfatij red. *Verborgten steden. Stadsarcheologie in Nederland*. (Amsterdam 1990) Meulenhoff, 200 blz., geïll., f 59,50.

Het Romeinse castellum te Utrecht. (Utrecht 1989) Broese Kemink, 191 blz., geïll., f 44,50.

W. J. H. Willems. *Romeins Nijmegen. Vier eeuwen stad en centrum aan de Waal*. (Utrecht 1990) Matrijs, 94 blz., geïll., f 24,95.

Majorie de Grooth & Ton Quik. *In de grond gevonden. De archeologische verzameling van het Bonnefantenmuseum* (Maastricht 1989) Bonnefantenmuseum, 72 blz., geïll., f 13,50.

VOM-reeks. ('s-Gravenhage) Gemeente 's-Gravenhage, geïll., uitsluitend schriftelijk te bestellen bij Dienst Stadsbeheer, Sektor V.E.A., Hoofdafdeling archeologie, Postbus 80.000, 2508 GA Den Haag.

H. A. Heidinga and H. H. van Regteren Altena ed. *Medemblik and Monnickendam*. (Amsterdam 1989) Universiteit van Amsterdam, IPP Cingula 11, 134 blz., geïll., f 48,—.

J. A. Brongers e.a. red. *Amersfoortse opstellen*. (Amersfoort 1989) Bekking, 192 blz., geïll., f 32,50.

T. Hesselink-van der Riet. *De bodem vertelt. Boven- en ondergrondse vondsten in Albergen en omgeving*. (Albergen 1989) Stichting Heemkunde, 87 blz., geïll.

G. van Berkel en K. Samplonius. *Het plaatsnamenboek*. (Houten 1989) Unieboek/Van Holkema & Warendorf, 215 blz., f 29,50.

NAR *Nederlandse Archeologische Rapporten*. (Amersfoort) Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, geïll., te bestellen bij de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Kerkstraat 1, 3811 CV Amersfoort.

H. Klompmaker & A. G. Liewer. *De fascinerende wereld van de hunebed-*

bouwers. (Meppel 1989) Edu'Actief, 45 blz., geïll., f 17,95.

W. A. B. van der Sanden red. *Mens en moeras. Veenlijken in Nederland van de bronstijd tot en met de Romeinse tijd*. (Assen 1990) Provinciaal Museum van Drente, 240 blz., geïll., f 42,50.

G. en G. H. Halsberghe. *XYZ van de Grieks-Romeinse Oudheid*. (Houten 1989) Unieboek/De Haan, 908 blz., geïll., f 65,—.

Erhard Gorys. *Reisboek Archeologie, Atlas van archeologische opgravingen en vondsten*. (vert. uit het Duits, Baarn 1990) Bosch & Keuning, 423 blz., geïll., f 45,—.

C. Walker. *Spijkerschrift*. (Houten 1990) Unieboek/Fibula, 64 blz., geïll., f 19,90. *Fibula schriftreeks*. Evenals W. V. Davies. *Egyptische hiërogliefen* en B. F. Cook. *Griekse inscripties* en J. Chadwick. *Lineair B* en R. I. Page. *Runen*.

Barbara Heldring. Satricum, a town in Latium. (vert. uit het Nederlands, Tonden 1989) NSL, 51 blz., geïll., f 10,—. Te bestellen bij NSL, Tondenstraat 3, 6975 AB Tonden.

Mededelingen van het Nederlands Instituut te Rome. Deel XLVIII Volume 48, 1988. (Assen/Maastricht 1989) Van Gorcum, 89 blz., geïll., f 37,50.